

בעקבות בג"ץ 221/86 כנפי נ' בית הדין הארצי לעבודה¹ – תחכום משפטי ושיקולי צדק

גבריאלה שלו*

א. מבוא. ב. הדרך הארוכה אל התוצאה הצודקת. ג. תחולת דיני החוזים על היחס בין המבוטח למוסד לביטוח לאומי. ד. תחולת דיני הטעות על נסיבות המקרה. ה. תחולת יסודותיו המכוננים של סעיף 14(ב) על הפרשה הנדונה. ו. האם הייתה טעותו של העותר טעות בכדאיות גרידא? ז. ומה בדבר שיקולי ודאות וסופיות בדיני החוזים? ח. שיקולי הצדק. ט. ביקורת בג"ץ על פסיקת בית הדין לעבודה. י. סיכום.

א. מבוא

בחרתי לדון בפסק דינה של המשנה לנשיא השופטת מרים בן-פורת בפרשת **כנפי**, מאחר שפסק דין זה מהווה לדעתי מופת של כתיבה משפטית. מקופלות בו הלכות משפטיות חשובות בנושא מורכב; הוא נשען על פסיקה קודמת, אך עם זאת מתווה דרך לפסיקות עתידיות; הוא בוחן באורח ביקורתי ואוהד כתיבה אקדמית; הוא קוהרנטי ונהיר ובנוי היטב.

יתר על כן: בפסק הדין מתגלה כוחה של השופטת בן-פורת לאזן בין גישות משפטיות שמרניות לבין השאיפה לעשות צדק בנסיבותיו המיוחדות של המקרה הנדון. עובדותיו של המקרה – המתוארות להלן – הן מצערות, כעובדות מקרים רבים המובאים בפני בית המשפט. העותר, נכה עבודה כמשמעותו בחוק הביטוח הלאומי², קיבל על פי

1 פ"ד מא(1) 469 (1987).

* פרופסור למשפטים, שגרירת ישראל באו"ם.

2 חוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], התשכ"ח-1968, ס"ח 108. כיום במקום חוק זה נחקק חוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב] התשנ"ה-1995, ובו הסעיפים הנוגעים לנכות מופיעים בפרק ט' (להלן: "חוק הביטוח הלאומי").

בקשתו מענק מהוון במקום קצבה, על 36 אחוזי נכותו, בהתאם לסעיף 70(א) לחוק הביטוח הלאומי. עקב החמרה במצב בריאותו (כריתת שתי רגליו מעל הברכיים) הגיע שיעור נכותו ל-91%. העותר פנה למוסד לביטוח לאומי וביקש לקבל קצבה או מענק בגין דרגות נכותו החדשות. בעשותו כן פעל העותר על סמך הנוהג שהיה מקובל במוסד לביטוח לאומי במשך כ-28 שנה, שלפיו בנסיבות דנן קמה זכאות לקבלת קצבה נוספת. פנייתו של העותר נדחתה, כי בינתיים יצאה מבית הדין הארצי לעבודה הלכה³ שלפיה – על פי פירוש נכון של סעיף 70(א) – עם היוון הקצבה לצמיתות, אין עוד זכאות לקצבת נכות. עובדות אלה היוו עוגן לדיון מעמיק – גם אם תמציתי – של השופטת בן-פורת בכמה נושאים מתחומי הביקורת השיפוטית, פירוש חוקים ודיני הטעות בחוזים.

ב. הדרך הארוכה אל התוצאה הצודקת

לאחר שדחתה את טענתו העיקרית של העותר, שלפיה נפלה טעות משפטית מהותית בפירוש שנתן בית הדין הארצי לעבודה לסעיף 70(א) לחוק הביטוח הלאומי, פנתה השופטת בן-פורת לטענתו החלופית ולפיה בקשתו להיוון דמי הקצבה נבעה מטעות, המאינת את הסכמתו להיוון ומחזירה על כנה את זכאותו לקצבאות. כדי לקבל טענה זו ולהגיע למסקנה צודקת בנסיבות העניין נדרשה השופטת להתמודד עם סוגיות מספר:

האחת, תחולת דיני החוזים על היחס בין המבוטח למוסד לביטוח לאומי (להלן פרק ג');⁴

השנייה, תחולת דיני הטעות – להבדיל מדיני הסיכול⁵ – על נסיבות המקרה (להלן פרק ד');⁶

השלישית, תחולת סעיף 14(ב) חוק החוזים (חלק כללי), התשל"ג-1973 (להלן: "חוק החוזים"), הדין בטעות שאינה ידועה לצד השני, על הטעות הנדונה (להלן פרק ה');⁷ הרביעית, הטענה כי הטעות הנדונה הייתה "טעות בכדאיות"⁸ גרידא (להלן פרק ו');

3 דב"ע מא/053-0 זימן – המוסד לביטוח לאומי, פד"ע יג 253, 258 (1982). נפסק שם כי: "משהוונה הקצבה 'לצמיתות' (לכל אורך החיים) חלפה עברה הזכאות לקצבת נכות וממילא לא יכלה גם להתעורר מחדש זכות הבחירה".

4 TREITEL, THE LAW OF CONTRACT 924–925 (11th ed., : 2003).

5 ס' 14(ד) לחוק החוזים, ובעתיד ס' 112 לתזכיר חוק דיני ממונות, התשס"ו-2006 (להלן: "תזכיר חוק דיני ממונות"). להרחבת המושג "טעות בכדאיות" ראו גבריאלה שלו דיני חוזים – החלק הכללי 297–300 (2005).

בעקבות בג"ץ 221/86 כנפי נ' בית הדין הארצי לעבודה – תחכום משפטי ושיקולי צדק

החמישית, הטענה כי פתיחת העניין הנדון, שכבר הסתיים, נוגדת את השאיפה לוודאות ולסופיות בדיני החוזים (להלן פרק ז'); השישית, הצבעה על שיקולים "מן הצדק"⁶ לשם ביטול הסכמתו של המבוטח (להלן פרק ח').

נבחן עתה את הדרך המתוחכמת והנכונה שבה הצליחה השופטת בן-פורת לצלוח את כל המכשולים, לדחות את טענות הנגד של המוסד לביטוח לאומי ולהגיע לתוצאה מוצדקת וצודקת.

ג. תחולת דיני החוזים על היחס בין המבוטח למוסד לביטוח לאומי

כדי להחיל על הפרשה שבפניה את דיני החוזים בכלל ואת דין הטעות בפרט, עשתה השופטת בן-פורת שימוש בסעיף 61(ב) לחוק החוזים הקובע לאמור:

"הוראות חוק זה יחולו, ככל שהדבר מתאים לעניין ובשינויים המחויבים, גם על פעולות משפטיות שאינן בבחינת חוזה ועל חיובים שאינם נובעים מחוזה".

יישום סעיף 61(ב) לעניין הנדון הוא מעניין וחשוב, באשר סעיף זה הופעל עד אז בעיקר לשם החלת עקרון תום הלב, הקבוע בסעיף 39 לחוק החוזים, והזרמתו מחוץ לחוק החוזים⁷ אל עבר המשפט האזרחי כולו⁸.

- 6 בלשון ס' 14(ב) לחוק החוזים: "אם ראה שמן הצדק לעשות זאת" (או – על פי ס' 113(א) לתזכיר חוק דיני ממונות – "מטעמים מיוחדים").
- 7 בג"ץ 566/81 עמרני נ' בית הדין הרבני הגדול, פ"ד לז(2) 1, 9–10 (1982); ע"א 2896/90 טרוצקי נ' דיין, פ"ד מו(5) 460, 454 (1992). השוו לדברי השופט חשין ברע"א 6339/97 רוקר נ' סלומון, פ"ד נה(1) 199, 249–250 (1999), המדמה את הוראת ס' 61(ב) לחוק החוזים, לתחנת אוטובוסים "המשלחת את הוראת סעיף 39 אל כל תפוצות משפט ישראל".
- 8 בתחום המשפט האזרחי במובנו הרחב אין כמעט אזור, נושא או גזרה שבהם לא הופעל או נדון עקרון תום הלב. בין נושאים אלה אפשר למנות את הבאים – דיני חברות: ע"א 817/79 קוסוי נ' בנק י.ל פויכטונגר בע"מ, פ"ד לח(3) 285, 253 (1984). דיני עבודה: בג"ץ 59/80 שירותי תחבורה ציבוריים באר שבע בע"מ נ' בית הדין הארצי לעבודה, פ"ד לה(1) 828, 834–839 (1980); בג"ץ 566/76 "אלקו" חרושת אלקטרו מכונית ישראלית בע"מ נ' בית הדין הארצי לעבודה, פ"ד לא(2) 197, 209 (1977); ע"א 2738/90 יהב נ' בן טובים, פ"ד מז(1) 695, 701 (1993). דיני קניין: ע"א 314/79 שליין נ' עיזבון שינגוט, פ"ד לה(3) 225, 238 (1981); ע"א 213/80 שמענוף נ' ברוכים, פ"ד לז(3) 816, 808 (1983); ע"א 810/82 זול בו בע"מ נ' זיידה, פ"ד לז(4) 740, 737 (1983); ע"א 175/81 אדמיר פתוח ואדריכלות

בראיית סעיף 61(ב) לחוק החוזים כבסיס וכמקור להחלת "עקרונות חוק החוזים על קשת רחבה ומגוונת של נושאים"⁹ הציגה השופטת – ובצדק – את מעמד חוק החוזים כחוק חיובים כללי¹⁰, שהוראותיו משלימות את החסר בחקיקה האזרחית, מקום שבו נגלה חסר כזה¹¹.

באשר ליחסי הביטוח הסטטוטוריים שבין המוסד לביטוח לאומי למבוטח בפרשת כנפי, נקבע כי אין מניעה עקרונית להחשיבם בגדר "פעולות משפטיות" ולהחיל עליהם את חוק החוזים, אם לגופו של עניין המקרה מתאים להחלה מעין זו. ואכן, אף שיחסי הצדדים אינם מהווים יחסים חוזיים, די בהסכמת המבוטח להיוון הקצבה על מנת שתהיה הצדקה להחלת דיני הטעות באמצעות סעיף 61(ב) לחוק החוזים¹².

ד. תחולת דיני הטעות על נסיבות המקרה

- 9 **בע"מ נ' קלו**, פ"ד לח(4) 293, 299–300 (1984). ראו פרשת **טרוצקי**, לעיל ה"ש 7, בעמ' 459–460. ראו פרשת **רוקר**, לעיל ה"ש 7, בעמ' 223 (השופט אנגלרד), 276 (הנשיא ברק). סדר דין וראיות: בר"ע 305/80 **שילה נ' רצקובסקי**, פ"ד לה(3) 449, 461 (1981); ע"א 424/86 **נאות מרינה בת-ים בע"מ נ' הבנק הבינלאומי הראשון לישראל בע"מ**, פ"ד מג(2) 355, 393–394 (1989). דיני צוואות: ע"א 663/87 **נתן נ' גרינר**, פ"ד מה(1) 104, 115 (1990). דיני ירושה: ע"א 4372/91 **סיטין נ' סיטין**, פ"ד מט(2) 120, 131 (1995). דיני משפחה: ע"א 700/81 **פז נ' פז**, פ"ד לח(2) 736, 742 (1984).
- 10 פרשת **כנפי**, לעיל ה"ש 1, בעמ' 477.
- 11 יש להעיר כי מעמד-על זה של חוק החוזים יחזוק בעת הקרובה עם הצבת ההוראות הכלליות לחוזים בראש הקודקס האזרחי המוצע – ראו תזכיר חוק דיני ממונות.
- 12 דוגמאות לכך ראו: ע"א 11152/04 **פלוני נ' מגדל חברה לביטוח בע"מ**, פ"ד סא(3) 310 (2006) – החלת "תקנת הציבור" (ס' 30) על פיצויים בדיני הנזיקין; ע"א 245/85 **אנגלמן נ' קליין**, פ"ד מג(1) 772, 782 (1989) – "תקנת הציבור" על צוואה; בג"ץ 10673/03 **מרגלית נ' יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה**, פ"ד נט(2) 1, 10 (2004) – החלת ס' 33 (חוזה למתן ציונים) על מינויה של ועדה. ע"מ 10219/01 **מסביב לאגם בע"מ נ' עיריית רמת גן**, פ"ד נז(2) 97, 101 (2002) – החלת דיני השבה על הסכמי פשרה שנשכחלו בבית המשפט; רע"א 6250/98 **Nordland Papier AG נ' מפעלי ייצור והוצאה לאור (ירושלים) מ.ס.ל. בע"מ**, פ"ד נג(2) 274, 282 (1999) – החלת קיזוז (ס' 53) על דיני שטרות; ע"א 5939/96 **צמח נ' שלבסקי**, פ"ד נא(5) 598, 601 (1997) – החלת פרשנות (ס' 25) על דיני שטרות; ע"א 5813/96 **דיאב נ' עיריית תמרה**, פ"ד נא(1) 241, 263 (1996) – החלת דרכי הקיבול בדיני חוזים על דרכי מסירת הודעה על ביטול התפטרות במשפט הציבורי. כמו כן, ראו בפרשת **כנפי**, לעיל ה"ש 1, שבו השופטת בן-פורת מפרטת דוגמאות נוספות להחלתם של עקרונות מדיני החוזים על המשפט האזרחי.
- 12 שם, בעמ' 476–477.

לאחר שצלחה את המהמורה הראשונה והחילה את דיני החוזים על הסכמת המבוטח לתשלום המענק המהווה, נדרשה השופטת להתגבר על טענה נוספת של המוסד לביטוח לאומי. לפי טענה זו, "בנסיבות שנטענו על ידי העותר אין כלל מקום להחיל את סעיף 14 לחוק החוזים אלא את סעיף 18 לחוק התרופות"¹³, והטעם: טעותם של הצדדים נבעה מהתפתחות מאוחרת – הלוא היא ההלכה החדשה שיצאה מבית הדין הארצי לעבודה¹⁴ – להבדיל ממצב שהיה קיים בשעת ההיוון הנדון.

קבלת טענה זו צריכה הייתה – לדעת המוסד לביטוח לאומי – להביא לדחיית העתירה, באשר סעיף 61(ב) לחוק החוזים מאפשר להחיל רק את הוראות "חוק זה" ולא את הוראות חוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), התשל"א-1970 (להלן: "חוק התרופות"), על פעולות משפטיות ועל חיובים סטטוטוריים.

אעיר כי בעיניי טענה זו הנה טענה טכנית-פורמליסטית המתעלמת הן ממהותם של דיני הסיכול והן מתכליתו של סעיף 61(ב) לחוק החוזים. ראשית, מלכתחילה לא היה מקום "לאחסן" את דיני הסיכול בחוק התרופות, ושגגה זו תתוקן בקודקס האזרחי החדש, על ידי העתקת מיקומם של דיני הסיכול מפרק התרופות לפרק החוזים¹⁵. יתר על כן: קריאת סעיף 61(ב) לחוק החוזים כסעיף המתייחס רק לחוק החוזים, ולא לחוק התרופות, מתעלמת מהתפיסה הרחבה הגלומה בסעיף זה, כסעיף שמטרתו למלא חסרים בדיני החוזים כולם, לרבות דיני התרופות.

כאן המקום להדגיש, שביטול חוזה על ידי הצד הזכאי לבטלו הוא פעולה משפטית חד-צדדית, ששכלולה אינו טעון הסכמת הזולת. אף שהיא מבוצעת בידי צד אחד, היא קובעת בעת ובעונה אחת את מערך זכויותיהם וחובותיהם של שני הצדדים – המבטל והכפוף לזכות הביטול. בהיות הביטול פעולה משפטית, חלות עליו – מכוח סעיף 61(ב) לחוק החוזים – הוראות החוק ובכללן דיני הפגמים ברצון¹⁶.

מכל מקום, השופטת בן-פורת מתמודדת גם עם טענה זו של המוסד לביטוח לאומי וקובעת, כי בנסיבות המקרה חל על טעותם המשותפת של שני הצדדים סעיף הטעות (סעיף 14(ב) לחוק החוזים) ולא סעיף הסיכול (סעיף 18 לחוק התרופות)¹⁷.

13 שם, בעמ' 478.

14 פרשת זימן, לעיל ה"ש 3.

15 ס' 131–137 בתזכיר חוק דיני ממונות העוסקים בסיכול חוזה הנם תחת חלק משנה שני, שכותרתו "הוראות מיוחדות לחוזה" ואילו חלק משנה שישי ענייננו "תרופות בשל הפרת חיוב".

16 ע"א 8972/00 שלזינגר נ' הפניקס חברה לביטוח בע"מ, פ"ד נז(4) 817, 827, 837 (2003) (השופט לוי והשופטת פרוקצ'יה).

17 שלו, לעיל ה"ש 5, בעמ' 641–642, ה"ש 70–71.

לשם כך מאמצת השופטת בן-פורת את העמדה, שלפיה סעיף הסיכול חל על התפתחויות לא צפויות שחלו לאחר כריתת החוזה, וקובעת כי בנסיבות העניין מדובר בטעות שהייתה קיימת כבר ברגע ההיוון ולא בהתפתחות מאוחרת. והטעם: תוקפה של ההלכה החדשה, שלפיה עם היוון הקצבה אין עוד זכאות לקצבת נכות, הוא למפרע. בלשונה של השופטת: "ההחלטה המפרשת הוראת חוק היא מעצם טיבה וטבעה דקלרטיבית. פעולתה איננה רק מכאן ולהבא, אלא היא בגדר הצהרה על מובנו של דבר החקיקה מאז ומעולם. משמעות הדבר היא, שיש להתייחס לפירוש שקבעה ההלכה בענייננו כאל פירוש, שהיה קיים למן חקיקתו של סעיף 70(א) לחוק הנ"ל"¹⁸.

יש לציין שקביעתה זו של השופטת בן פורת לא יושמה באופן רחב. על אף פסיקתה, לא ניתן לשנות פסקי דין והחלטות שניתנו בערכאה שיפוטית באמצעות החלה רטרואקטיבית של הלכה המפרשת חוק¹⁹. כמו כן, בע"א 2444/90 ארואסטי נ' קאשי²⁰, ניתן פירוש מצומצם לפרשת כנפי, וזו פורשה כמי שחלה רק על מקרים שבהם מדובר בצדדים שהקשר ביניהם "מעצם טיבו מתמשך"²¹.

ה. תחולת יסודותיו המכוננים של סעיף 14(ב) על הפרשה הנדונה

מקביעת תחולתו העקרונית של סעיף הטעות (סעיף 14 לחוק החוזים) על המקרה הנדון, עוברת השופטת לבירור היסודות הנוספים הקבועים בסעיף לשם הקניית עילת הביטול. לאחר ניתוח יסודותיו של סעיף 14(א) הדן בטעות חד-צדדית הידועה לצד השני, בכוח או בפועל, קובעת השופטת כי הוראת סעיף זה אינה מתאימה לעניין, באשר המוסד לביטוח לאומי לא ידע, ואף לא היה עליו לדעת, על יסודות טעותו של המפר²².

- 18 פרשת כנפי, לעיל ה"ש 1, בעמ' 480.
- 19 ב"ש 1069/86 הסנה – חברה ישראלית לבטוח בע"מ נ' שטרית, פ"ד מא(1) 533, 535 (1987).
- 20 פ"ד מח(2) 513 (1994).
- 21 ראו להלן פרק ז' בעניין שיקולי ודאות וסופיות בדיני החוזים. להרחבת הדיון על תחולת הלכה חדשה של בית המשפט העליון באופן רטרואקטיבי או פרוספקטיבי ראו: רע"א 8925/04 סולל בונה בניין ותשתיות בע"מ נ' עיזבון אלחמיד, פ"ד סא(1) 126 (2006). בפרשה זו נקבע בדעת רוב (על פי דעתו של הנשיא ברק בניגוד לדעתו של המשנה לנשיא חשין) שאכן "נקודת המוצא העקרונית הינה כי הלכה שיפוטית חדשה פועלת הן רטרואקטיבית והן פרוספקטיבית".
- 22 פרשת כנפי, לעיל ה"ש 1, בעמ' 479–480.

בעקבות בג"ץ 221/86 כנפי נ' בית הדין הארצי לעבודה – תחכום משפטי ושיקולי צדק

אשר על כן, הסעיף היחיד המהווה פתח תקווה לעותר הוא סעיף 14(ב) לחוק, אשר אמנם אינו מקנה לצד לחוזה כוח ביטול אוטומטי, אך מקנה לו זכות לפנות לבית המשפט בבקשה לביטול החוזה²³.

דברים אלה דורשים הסבר. זכות הביטול המוקנית בסעיף 14(א) לחוק לצד לחוזה הנה מוחלטת ומידית. לא כן זכות הביטול הקבועה בסעיף 14(ב) לחוק. זכות זו פגיעה וחלשה יותר, ואין היא ניתנת להפעלה אוטונומית על ידי הטועה. יסוד הידיעה של הצד השני על קיומה של טעות הוא המבחין בין סעיף 14(א) לחוק לבין סעיף 14(ב) לחוק, והוא גם המסביר את תוצאתן השונה של עילות הביטול שבסעיפים אלה: סעיף 14(א) לחוק דן במצב שבו הצד השני יודע או צריך לדעת על הטעות. לא כך הוא המצב לגבי טעות שאינה ידועה לצד השני, אשר בו אין דופי בהתנהגותו או בכוונותיו של הצד השני, שאליו מתייחס סעיף 14(ב) לחוק. במקרה זה, הצד השני זקוק להתחשבות ולהגנה, וזו אכן ניתנת לו על ידי המחוקק בהמשך הסעיף²⁴.

יסודותיו של סעיף 14(ב) לחוק הם: טעות יסודית; אי־ידיעת הצד השני; וקיומו של קשר סיבתי בין הטעות ובין ההתקשרות. ואכן, השופטת בן־פורת קובעת כי סעיף 14(ב) לחוק מתאים לכאורה לעניין שבפניה, באשר התקיימו כל יסודותיו של סעיף זה: הייתה טעות יסודית של העותר; המוסד לא ידע ולא היה צריך לדעת עליה; והתקיים הקשר הסיבתי (הסובייקטיבי²⁵) בין טעותו של העותר, שידע על סכנת ההחמרה האורבת לו ושביקש את המענק על בסיס הידיעה שיזכה בהשלמת קצבה אם תוחמר נכותו, לבין הסכמתו (כדרישת החוק) לקבל את המענק²⁶.

ו. האם הייתה טעותו של העותר טעות בכדאיות גרידא?

סעיף 14(ד) לחוק החוזים, מוציא מגדר טעות אופרטיבית טעות "שאינה אלא בכדאיות העסקה".

23 ע"א 240/77 כרמל נ' פרפורי ושות' בע"מ, פ"ד לד(1) 701, 704 (1979).

24 הצורך בפנייה לבית משפט לשם ביטול החוזה, שיקולי הצדק שעל בית המשפט לשקול והאפשרות שפותח המחוקק בפני בית המשפט לחייב את הטועה בפיצויים – כל אלה הנם שסתומי ביטחון בפני ביטול שיפגע בצד השני, שלא ידע ולא היה צריך לדעת על הטעות.

25 שלו, לעיל ה"ש 5, בעמ' 282–283 ה"ש 28.

26 פרשת כנפי, לעיל ה"ש 1, בעמ' 481.

בצדק מעירה השופטת כי פרשנות המילים "אלא בכדאיות העסקה" שבסעיף 14 (ד) לחוק "קשה וסבוכה"²⁷ היא, ולא ניתן לדלות מן הפסיקה והספרות מבחן אחיד וקל ליישום²⁸:

בע"א 838/75 ספקטור נ' צרפתי²⁹ נקבע כי "טעות בכדאיות של עסקה משמעה טעות רק ביחס לשווי נשוא ההתחייבות הכלולה בעסקה"³⁰, ואילו לדעת פרופ' טרסקי, ההבחנה בין טעות יסודית לבין טעות שאינה אלא בכדאיות העסקה היא שוות ערך להבחנה בין טעות הנוגעת להווה (או לעבר) לבין זו הנוגעת לעתיד, ורק הראשונה ראויה להיקרא טעות בעסקה³¹. לדעתו, אכזבתו של המתקשר מתוצאות העסקה מוצאת מגדר טעות בעלת נפקות משפטית מכוח סעיף 14(ד) לחוק, בהיותה טעות בכדאיות העסקה; לדעתו, אין זו טעות כלל ועיקר. אולם המסקנה היא אחת: מתקשר שהתאכזב משום שציפייתו מתוצאות העסקה לא התגשמה, לא יכול לבטל את החוזה או לבקש מבית המשפט את ביטולו בטענת טעות. שונה דעתו של פרופ' פרידמן הסבור כי הוראת חוק החוזים בעניין טעות בכדאיות מיותרת, וטעות בכדאיות אינה אלא בנוגע לסיכון שנטל על עצמו צד החוזה או שראוי לייחס לו על פי הנסיבות³².

לדעתו, טעות בכדאיות העסקה היא טעות הנוגעת לערך העסקה, לשווייה המסחרי או הכלכלי היחסי³³. מי שחשב שהוא עשוי להרוויח מעסקה מסוימת שיעור רווח מסוים ומטעמים שונים הצטמצמו רווחיו כדי מחצית – טעה באשר לכדאיות העסקה. כמו כן, אי-התאמה קלה בין מחיר השוק לבין המחיר החוזי אינה בגדר טעות. גם שיקול מוטעה מבחינה כלכלית איננו מגיע לכדי טעות המזכה בביטול. רק אם הטעות בכדאיות נובעת מטעות בעניין הנחות אחרות הקשורות לעסקה או מצטרפת לטעות כזו, אפשר להעלותה כעילה לביטול החוזה³⁴.

- 27 שם, בעמ' 482.
- 28 וראו גם את דברי השופטת פרוקצ'יה בפרשת שלזינגר, לעיל ה"ש 16, בעמ' 840, שלפיהם "סיווגה ואפיונה של הטעות המגיעה כדי פגם ברצון המתקשר החוזי הם מלאכה קשה". כמו כן ראו מיגל דויטש פרשנות הקודכס האזרחי כרך א 411–414 (2005) והאסמכתאות שם.
- 29 פ"ד לב(1) 231 (1977).
- 30 שם, בעמ' 242.
- 31 גר טרסקי "טעות בכדאיות העסקה" משפטים יב 329 (1982).
- 32 דניאל פרידמן "הסיכון החוזי וטעות והטעיה בכדאיות" עיוני משפט יד 459 (1989). דעה זו התקבלה על ידי השופט טל בפרשת ארואסטי, לעיל ה"ש 20, בעמ' 527–528.
- 33 שלו, לעיל ה"ש 5, בעמ' 298.
- 34 למשל, טעות בעניין זהות המתקשר ומעמדו, שממנה נגזרת טעות בעניין מהות ומרווח האפשרויות הפתוחות בפני הצד המתקשר, איננה טעות בכדאיות – ראו דברי הנשיא שמגר בע"א 488/83 צנעני נ' אגמון, פ"ד לח(4) 141, 152 (1984).

בעקבות בג"ץ 221/86 כנפי נ' בית הדין הארצי לעבודה – תחכום משפטי ושיקולי צדק

בחוש מעשי ובגישה עניינית, קובעת השופטת בן-פורת כי "בענייננו חורגת טעותו של העותר משיקולי כדאיות גרידא"³⁵, בהסבירה: "אם נגרוס במקרה זה אחרת, מסופקתני אימתי תשמש הטעות בסיס לביטולה של עסקה, שהרי בסופו של דבר מתבטאת הטעות במקרים רבים בכדאיות"³⁶.

הדגשתה בהגדרת שיקולי הכדאיות כשיקולי כדאיות "גרידא" מאבחנת את הטעות בכדאיות בענייננו. אף אם טעות העותר הנה בכדאיות העסקה, הרי היא מצטרפת לטעות באשר לשיקולים אחרים הקשורים להיווצרות היחסים בין הצדדים. בזאת "חורגת טעותו" מטעות בכדאיות ומהווה עילה לביטול החוזה. אותם "שיקולים אחרים" באים לביטוי, לדוגמה, בהסתמכות העותר על התנהגות המוסד במקרים דומים לשלו. כמו כן קיימים "שיקולי צדק" נוספים, שאליהם מצטרפת הטעות בכדאיות, ואשר עליהם נעמוד בהמשך³⁷.

ז. ומה בדבר שיקולי ודאות וסופיות בדיני החוזים?

הכללים שנתגבשו בסוגיית הטעות בדיני חוזים הם פרי איזון בין כיבוד הרצון החופשי של המתקשר העשוי להיפגם בשל טעות, לבין הצורך בקיום ביטחון וודאות משפטית ביחסים חוזיים בין צדדים. כלל רגיל הוא כי עקרון הסופיות חל על ביטול חוזה במקרה של טעות³⁸, ומטרתו לשחרר את הצדדים מחיוביהם החוזיים בעתיד וליצור ודאות וביטחון משפטי. ללא עקרון הסופיות עלול צד המבטל הסכם להשאיר את האחר במצב של אי-ודאות באשר לעתידו הכלכלי והמשפטי של ההסכם שבוטל³⁹.

כדי לדחות טענה (היפותטית) שלפיה פתיחת עניין שהסתיים פוגעת בדרישות הודאות והסופיות בדיני חוזים, מציבה השופטת בן-פורת יסוד נוסף, חדש, שלפיו "הקשר בין העותר למוסד בנושא קיצבאותיו של הראשון הוא מעצם טיבו מתמשך"⁴⁰.

נעיר כי יסוד נוסף זה, שהועלה על ידי השופטת אגב אורחא והצריך עיון, שימש בפסיקה מאוחרת בסיס לדחיית טענת הטעות המשותפת. בפרשת ארואסטי הועלתה טענת הטעות על ידי רוכשי דירות בעסקת קומבינציה, אשר הסכימו לוותר על הערת אזהרה

35 פרשת כנפי, לעיל ה"ש 1, בעמ' 482.

36 שם.

37 להלן בפרק 8.

38 ראו ע"א 557/75 אגני נ' כהן, פ"ד ל(2) 64, 74 (1976). בעניין זה נקבע שהיעדר הסכמה של הנפגע להודעת הביטול אינו מקנה למבטל זכות חזרה מהודעת זו.

39 פרשת שלזינגר, לעיל ה"ש 16, בעמ' 837-838.

40 פרשת כנפי, לעיל ה"ש 1, בעמ' 482.

בהסתמכם על הלכה שהייתה קיימת. השופט טל בחר שלא להכיר בטענת הטעות המשותפת כאשר בין הצדדים נכרת חוזה שבו "יש חשיבות לסופיות ולוודאות"⁴¹, וצמצם את הלכת כנפי למקרים שבהם מדובר בצדדים שהקשר ביניהם "מעצם טיבו מתמשך". מתוך כך, אין להעלות על הדעת שצד לחוזה יוכל לבטלו רק מפני שבית המשפט הצהיר לאחר זמן על פירוש שונה של הדין מזה שעמד לנגד עיני הצדדים לחוזה בשעת עריכתו. לבד מצמצום שאלת תוקפה הרטרואקטיבי של הלכה המפרשת חוק, יש להעיר שעל דרך העיקרון אמורה שאלה זו להישקל על פי שיקולים של מדיניות משפטית⁴², כגון השפעתו וכוחו של עקרון ההסתמכות במסגרת שיטת המשפט – ככל שכוחו של עיקרון זה רב, כך הנטייה תהיה להימנע מהחלה רטרואקטיבית של הלכה המפרשת חוק. כמו כן, יש לבחון מהן ההשלכות של החלת ההלכה למפרע על הצדדים ואם ייגרם למי מהם עוול על ידי כך⁴³.

ח. שיקולי הצדק

להפעלת סמכות הביטול השיפוטי לפי סעיף 14(ב) נדרש, בין יתר התנאים, כי בית המשפט יראה "שמן הצדק לעשות זאת"⁴⁴. לשם כך שוקלת השופטת בן-פורת את האינטרסים של שני בעלי הדין, את התוצאות האפשריות לכל אחד מהם אם תקבל או תידחה העתירה וכן את התנהגותם לפני כריתת החוזה ולאחריה.

בפסק דינה עורכת השופטת בן-פורת ניתוח מאוזן ומרשים של שיקולי הצדק בפרשה זו, ומגיעה למסקנה כי העוול שייגרם לעותר, אם ההיוון יהפוך לגביו לסוף פסוק, גדול מהעוול שייגרם למוסד אם הסכמתו תבוטל.

לא יאה זה למותר להביא כאן את דברי השופטת בדרכה לאיון הסכמת העותר:

"בענייננו, העוול שנגרם לעותר בולט לעין. מ־36% עלתה נכותו לכדי 91%. שתי רגליו נכרתו מעל לברכיים, והוא נזקק במידה רבה לעזרת הזולת, דבר הכרוך כמובן בממון רב. החמרה בקנה מידה כזה הופכת את התשלום המהוון דאז לבלתי ריאלי ולמקפח. תשלום ההפרש, מבחינתו של המוסד, אך תואם את הנוהג שבעבר, ואין איפוא לומר, ש'האינטרס' של המוסד

41 פרשת ארוואסטי, לעיל ה"ש 20, בעמ' 526.

42 אהרן ברק שיקול דעת שיפוטי 238, 417–423 (1987).

43 דב"ע לה/2-14 נדלר נ' שליפר (לא פורסם, 2.12.1975).

44 השוו: פרשת ספקטור, לעיל ה"ש 29, בעמ' 242; ע"א 406/82 נחמני נ' גלאור, פ"ד מא(1) 494, 501 (1987); ע"א 690/88 רובין נ' רובין, פ"ד מד(3) 459, 463 (1990).

בעקבות בג"ץ 221/86 כנפי נ' בית הדין הארצי לעבודה – תחכום משפטי ושיקולי צדק

נפגע. יתרה מזו, אין להניח, שהתוצאה תגרור אחריה גל של תביעות מצד אחרים, שכן זהו מקרה נדיר בנסיבותיו [...] במקרה דנן, התוצאה של אי-החלת סעיף 14(ב) פירושה עוול קשה לעותר, אולם אין לומר, שהחלת הסעיף תפגע באינטרס של המוסד עקב גל צפוי של תביעות מן העבר, להבדיל ממקרים בודדים, הראויים גם הם להתחשבות דומה. במקרים כאלה חזקה על המוסד, שיידע כיצד לכלכל את מעשיו. אשר להתנהגות הצדדים – הצריכה גם היא להישקל – אין כל ספק (כמוסבר לעיל), שהתנהגותו של המוסד במשך כ-28 שנים היא שהטעתה את העותר לחשוב, שעקב ההיוון אין זכותו לפיצוי בגין החמרה מתקפחת. הייתה זו איפוא טעות בתום-לב מצד העותר, כשסבירותה נעוצה בהתנהגות המוסד⁴⁵.

כמו כן, בין השורות נרמז בפסק הדין כי המוסד לא ייפגע "אנושות" מתשלום ההפרש בשל היותו בעל הכיס העמוק ובעל יכולת פיזור הנזק, וחזקה עליו "שיידע כיצד לכלכל את מעשיו"⁴⁶. מאידך אי-תשלום ההפרש פוגע בעקרונן ההסתמכות⁴⁷ של העותר אשר "ביקש את המענק על בסיס הידיעה של הנוהג רב השנים"⁴⁸.

ראוי לציין שבחוק דיני ממונות יוחלפו שיקולי הצדק שבסעיף 14(ב) ב"טעמים מיוחדים"⁴⁹. דומה כי לא יהא בניסוח חדש זה כדי לשנות את הגישה שלפיה חוזה יבוטל מחמת טעות שאינה ידועה לצד השני רק במקרים נדירים ועל פי השיקולים שתוארו כאן. גם דברי ההסבר⁵⁰ מצביעים על גישה צרה, שלפיה מטרת הנוסח החדש היא להדגיש כי שיקול הדעת השיפוטי מן הראוי שיהיה מצומצם וכי יש לתת עדיפות לקיום החוזה.

ט. ביקורת בג"ץ על פסיקת בית הדין לעבודה

חרף התוצאה הסופית של פסק הדין – קבלת העתירה – מדגישה השופטת בן-פורת את תחום ההתערבות המוגבל של בג"ץ בפסיקת בית הדין לעבודה באומרה כי "רק לעתים

45 פרשת כנפי, לעיל ה"ש 1, בעמ' 483.

46 ש.ס.

47 כדברי השופט לוי בפרשת שלזינגר, לעיל ה"ש 16, בעמ' 830: "שיקולים נוספים [...] מידת ההסתמכות של הצד האחר והפגיעה בו". את טענתו הוא מבסס על פרשת כנפי.

48 פרשת כנפי, לעיל ה"ש 1, בעמ' 481.

49 ס' 113 לתזכיר חוק דיני ממונות.

50 דברי ההסבר לחוק דיני ממונות: www.justice.gov.il/NR/rdonlyres/BA86608E-5CDA-4EA9-BA1D-F41C0CA0C74E/0/mamonot_hesber2.pdf

רחוקות יתערב בית משפט זה בפסיקתו של בית הדין לעבודה, שכן אין הוא יושב כערכאת ערעור על פסיקתו"⁵¹.

ממומחיותו הספציפית של בית הדין הארצי לעבודה בתחום דיני העבודה, אשר הייתה בבסיס הקמתה של מערכת בתי הדין לעבודה, היא שהביאה לריסון השיפוטי שגזור בג"ץ על עצמו בעניין הביקורת על החלטותיו של בית הדין הארצי לעבודה⁵².

אולם במקרה זה, הנדיר בנסיבותיו, התקיימו התנאים המצטברים שבהם ורק בהם יתערב בג"ץ בהחלטות בית הדין לעבודה והם: האחד, טעות משפטית מהותית בפסק דינו של בית הדין לעבודה; האחר, שיקולי צדק המחייבים התערבות בג"ץ⁵³.

י. סיכום

מדובר – כדברי השופטת – במקרה "נדיר בנסיבותיו"⁵⁴, שחברו בו יחדיו כל תנאיו של סעיף 14(ב) לחוק החוזים. פסק דינה של השופטת בן-פורת מהווה מקור לעיון וליבון של דיני הטעות בכלל ושל סעיף 14(ב) בפרט, הנחשב לסעיף אנליטי ומורכב: הן מצד תחולתו אל מחוץ לדיני החוזים, והן מצד יישומו עד לאחרון תנאיו.

השופטת בן-פורת משכילה לנתח וליישם דינים אלה בפסק דין מאוזן, המעיד על מומחיות משפטית ועל חוש מעשי. פסק הדין קובע הלכות חשובות⁵⁵ ומעיד, בדומה לפסקי דין רבים אחרים של השופטת מרים בן-פורת, על ידענותה המופלגת, על חכמת המעשה שניחנה בה ועל גישתה האנושית והנבונה.

- 51 פרשת **כנפי**, לעיל ה"ש 1, בעמ' 473.
- 52 כדברי הנשיא שמגר בג"ץ 525/84 **חטיב נ' בית הדין הארצי לעבודה**, פ"ד מ(1) 673, 693 (1986): "לאור העובדה, שהמחוקק ייחד לבתי הדין לעבודה תחום משפטי מוגדר ומופרד והפקיד [...] בית המשפט הזה צריך לנהוג בריסון, ורצוי שלא ימהר להתערב בנושאים, שנדונו לפני בית הדין לעבודה בתחום סמכותו הייחודית".
- 53 פרשת **חטיב**, שם; בג"ץ 840/03 **ארגון הכבאים המקצועיים בישראל – ועד כבאים נ' בית הדין הארצי לעבודה**, פ"ד נו(6) 810 (2003).
- 54 פרשת **כנפי**, לעיל ה"ש 1, בעמ' 483.
- 55 השימוש בפרשת **כנפי** בא לידי לביטוי בפסיקה העוסקת בדיני חוזים, כגון: טעות שבדין עשויה אף היא להקנות זכות השבה – ע"א 1761/02 **רשות העתיקות נ' מפעלי תחנות בע"מ**, פ"ד ס(4) 545 (2006); תחולת עקרונות דיני החוזים על שאר ענפי המשפט השונים – בג"ץ 164/97 **קונטרם בע"מ נ' משרד האוצר, אגף המכס והמע"מ**, פ"ד נב(1) 289, 315 (1998); איזון אינטרסים של הצדדים במסגרת סוגיית "מן הצדק" לביטול חוזה – פרשת **רובין**, לעיל ה"ש 44, בעמ' 463, ועוד.

בעקבות בג"ץ 221/86 כנפי נ' בית הדין הארצי לעבודה – תחכום משפטי ושיקולי צדק